

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Virág Tünde: Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.)

VIDA ANIKÓ

Az Akadémiai Kiadó gondozásában 2010 végén megjelent kötet a gettófalvak, gettósodó térségek kialakulását eredményező politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok szándékolt és nem szándékolt kirekesztő mechanizmusainak bemutatására vállalkozik. Az „agyonkutatott”¹ cigányság társadalmi kirekesztésének/kirekesztődésének folyamatát a térbeli szegregáción keresztül vizsgáló megközelítés Magyarországon elsősorban a Ladányi János és Szelényi Iván nevével fémjelzett szociológiai iskolához köthető, de már megjelenik a Kemény István vezette kritikai-leíró jellegű cigánykutatásokban is. Ennek a tudományos gondolkodásmódnak a folytatója a monográfia szerzője is, aki az észak-amerikai nagyvárosi gettókról írt elemzések szemléletét, módszertani és fogalmi apparátusát használja a falusi cigányság területi és társadalmi elhelyezkedésének leírására. Virág Tündét azonban aligha lehet az ideológiai alapon konstruált kirekesztés vádjával² illetni, részint, mert a gettósodott térségekben élő cigányság társadalmi szerkezetben elfoglalt pozíciójára csak elvétve használja a pejoratív jelentésű „underclass” fogalmát, részint, mert a többségi társadalométól eltérő érték- és normarendszereket nem a marginalizált élethelyzet okának, hanem következményének látatja.

A választott téma elméleti megalapozása meglehetősen komplex és szerteágazó, hiszen a szerző egyaránt támaszkodik a geográfusok és szociológusok hátrányos helyzetű területekről szóló elemzéseire, a falukutatók eredményeire, a szociográfiai művekre, valamint a különböző cigány csoportok körében kulturális antropológiai módszerekkel végzett terepkutatók megfigyeléseire is. Ez a sokszínűség tematikusan, a könyv felépítésében is visszatükröződik, hiszen az egyes fejezeteket más-más elméleti és módszertani megközelítés jellemzi. A kirekesztettség változó tereit és formáit, a hazai településrendszer egyenlőtlenségeit bemutató első részben az adatelemzésen alapuló kvantitatív módszerek dominálnak, míg egy hátrányos helyzetű kistérség szociális és oktatási intézményrendszerének diszfunkcióira, a közszol-

gálatásokból való kizáródás okaira és következményeire fókuszáló fejezetek a kistelepülések szakembereivel készített interjúkra épülnek. A kötet utolsó részében található esettanulmányok jórészt kvalitatív módszerrel készültek, de a két gettófaluban élő inaktív népesség helyzetének és megélhetési stratégiáinak összehasonlításához szükség volt statisztikai adatok elemzésére is.

A szerző vizsgálódásának és érdeklődésének középpontjába azok a hátrányos helyzetű települések kerültek, ahol a 0–14 éves korú népesség országos átlagot messze meghaladó aránya alacsony foglalkoztatottsággal és etnikai koncentrációval párosul. A hasonló hátrányokat elszenvedő, ám etnikailag heterogén népességű területekről (marginalizálódó térség) csak kevés szó esik, de a szerző arra mindenesetre felhívja a figyelmet, hogy a tartós kirekesztettség és a mélyszegénység nemcsak a cigányság problémája, hanem „közös cigány és nem cigány társadalmi és egyéni sorsokról van szó” (Virág 2010; 41.). A települési hátrányok kialakulását és felhalmozódását számos tényező – társadalomtörténeti, geográfiai, politikai, településpolitikai, gazdasági – befolyásolta, így a statisztikai adatok alapján egy kategóriába sorolható térségek, illetve a térségekhez tartozó települések között is nagyon sok eltérést lehet találni. Virág Tünde könyvének egyik legfőbb érdemét – s az olvasó számára talán legérdekesebb részeit – éppen azok a „közelképek” jelentik, amelyek felfedik a kívülről egyformán reménytelennek látszó társadalmi helyzetek közötti különbségeket. Mindennek nagyon jó példája Beret és Csenyéte, két hasonló helyzetű belső-csereháti aprófalú, amelyek között a nyolcvanas évek végére – elsősorban földrajzi elhelyezkedésük, valamint az egykori körzetközpontok eltérő „cigánypolitikája” okán – olyan különbségek alakultak ki, amelyek jelentős hatással voltak és vannak az ott élők mobilitási és integrációs esélyeire. Egy évtizeddel később az egykor kedvezőbb helyzetű Beret is Csenyéte sorsára jutott, de a környező települések megítélésében, a beretiekről alkotott pozitív „cigányképben” a mai napig fellelhetők a többségi társadalomhoz való sikeres közeledés nyomai. Az előzőekhez hasonló differenciálódási folyamatok, az etnikai szegregáció változatos mintázatai egy adott településen belül is létrejöhetnek, illetve időben is változnak. A Forrón készült esettanulmány azt bizonyítja, hogy a bérmunka teljes jogú társadalmi tagságot biztosító funkciójának, az asszimilációs politikának köszönhetően már a hatvanas években nagy különbségek alakultak ki az ott élő cigány családok társadalmi és térbeli elhelyezkedésében, így a továbbra is szegregált körülmények (CS-házasságok, szegregált családi házas utcák) között élők mellett egyre több cigány család lakott a nem cigány családokkal közös utcában, egymás szomszédságában.

Az előzőekben ismertetett differenciálódási folyamatok, a sikeres integráció lehetőségei azonban a gazdasági szerkezetváltással lezárultak, így a gettótelepülések foglalkoztatási és társadalmi struktúrája élesen kettévál: az elsődleges munkaerőpiacon foglalkoztatottak szinte kivétel nélkül az önkormányzati intézmények dolgozói („a gettó személyzete”), a többiek aktív korú

nem foglalkoztatottak vagy inaktívak (a vizsgált térségekben főleg gyerekek). A szerző nagyon szemléletesen mutatja be az intézmények dolgozói és a falu lakosai közötti alá-fölérendeltségi viszonyokat, a helyiek kiszolgáltatottságát, a „segélyosztóktól”, illetve a közmunka-lehetőségektől való függését. Mindennek az olvasó számára emlékezetes példája az egyik belső-csereháti település alpolgármesterének az esete, aki minden hónapban disznót vág, és miután ő rendelkezik az önkormányzati segélyezés és hitelezés, valamint a közmunka felett is, el tudja érni, hogy tőle vásároljanak a helybeliek. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy mindkét réteg ugyanannak a strukturálisan kialakult csapdahelyzetnek a foglya³, így valószínűleg kevesen tartják irigylésre méltónak annak az önkormányzati alkalmazottnak a munkáját, akinek egyszerre kell betöltenie a településről hiányzó szociális munkás, családsegítő feladatát, valamint döntenie a segélykérelmek elbírálásáról és felhasználásáról.

A szerző hasonló kritikai attitűddel és erős társadalmi elköteleződéssel ír a hátrányos helyzetű térségek oktatási egyenlőtlenségeiről, a „lopakodó körzetesítésként” is emlegetett 2004-es területfejlesztési törvény, valamint a szabad iskolaválasztás negatív következményeiről. A települések eltérő érdekérvényesítési képességei és az egymás közötti alkupozíciók eredményeként a gettószódó térségek oktatási intézményrendszerét egyszerre jellemzi a kapacitáshiány és a kapacitástöbblet. Ez utóbbi azokra a „befogadó” iskolákra jellemző, ahová a környékbeli települések magasabb társadalmi státusú gyerekei járnak, míg a másik oldalon túlszűfolt, „düledező” iskolákat és óvodákat találni, ha egyáltalán vannak, mert a csereháti térségben akadnak olyan települések, ahonnan hiányzik az óvoda. Az egyik ilyen településen azért nem építenek óvodát, mert ez sértené a közös futballklubot támogató szomszédos falu polgármesterének érdekeit, és ahogy a szerző szarkasztikusan megjegyzi: „A foci mégiscsak fontosabb, mint az óvodások” (Virág 2010; 165.).

A gettótelepülések társadalmán belüli törésvonalak nemcsak a fizetett és nem fizetett munkavégzésben való részvétel mentén írhatók le, hiszen az inaktívként számon tartott népesség az informális és támogatott munkák piacán is nagyon különböző pozíciókat tölt be, így a két „cigányfalu” (Rakaca és Alsószentmárton) megélhetési stratégiáit bemutató esettanulmányok egyaránt alkalmasak az eltérő társadalomtörténeti és gazdasági háttérrel rendelkező települések összehasonlítására, a helyi társadalmak rétegződésének leírására, valamint az egyenlőtlenségeket létrehozó tényezők feltárására. A falvakban élők megélhetési lehetőségeit és életkörülményeit nagymértékben befolyásolja a települések térségi kapcsolatrendszere, tágabb környezetükben betöltött szerepe. A helyi munkapiacra feleslegesnek mutatkozó, tényleges gazdasági funkcióval nem rendelkező rakacai családok számára már a rendszerváltás előtt is a kényszerű migráció kínálkozott az egyetlen boldogulási lehetőségnek, így a mai napig az ezzel kapcsolatos minták megléte vagy hiánya differenciálja a helyi cigány társadalmat. Ezzel szemben az Alsószentmártonban élőknek, még ha a legalacsonyabb presztízsű munkák elvégzésével is,

de fontos szerep jutott, illetve jut térségük gazdasági életében. A megélhetési lehetőségek változatossága, a folyamatos alkalmazkodás kényszere a település differenciált társadalmi szerkezetében is megmutatkozik, aminek eredményeképpen a környező települések által egységesen lenézett, megvetett falusi gettóban egyaránt megtalálhatók a gazdaságilag inaktív cigány családok, a sikeres vállalkozók és a helyi értelmiség is.

Virág Tünde nemcsak az eddigi, e tárgyban végzett kutatásai összegzésének szánja a könyvet, hanem egy, éppen a közelmúltban lezárult történelmi fejezet mementójának is. A 2008 őszen kezdődött gazdasági válságot ugyanolyan határkőnek látja a gettófalvakban, gettósodó térségekben rekedt szegény/cigány népesség életében, mint a nyolcvanas évek végének gazdasági és politikai válságát. Ebből adódóan úgy gondolja, „hogy napjainkban is éppen azok fognak kiszorulni a munka világából, akik a különböző alkalmi és időszakos munkák révén éppen csak próbáltak megkapaszkodni ott” (Virág 2010; 22.). Könyve már csak azért is megkerülhetetlen kordokumentum, mert, ahogy ezt Dupcsik Csaba találóan megfogalmazza: „...minden, ami rosszul működik ebben a társadalomban, az hatványozott erővel ütközik ki a romákkal kapcsolatban – miközben annak hatása, ami jól működik, rendszerint el sem ér hozzánk.”⁴

Jegyzetek

- 1 Bíró András alternatív Nobel-díjas antropológus az anBlok c. közéleti tudományos folyóirat „Cigányozás” címmel megjelent számának apropóján tartott kerekasztal-beszélgetésen azt vetette a szerző szemére, hogy a széplelkű értelmiségiek kutatnak, ahelyett, hogy lemennének a terepre és ott élnének, a cigányokkal együtt. (Forrás: http://hvg.hu/itt-hon/20100624_ciganyozas_anblokk) Az igazság ezzel szemben az, hogy az ezredforduló után még a romák kutatásában „legilletékesebb” szociológiai írásokon belül is alig haladta meg a roma tárgyú cikkek aránya az 5 százalékot. (Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó, Budapest, 2009)
- 2 Michael S. Stewart angol szociálintropológus feleslegesnek, sőt károsnak ítéli a különbségeket túlhangsúlyozó „underclass” fogalmának használatát, így az észak-amerikai közbeszédből átvett metaforákat nem tartja alkalmasnak a kelet-európai romák helyzetének leírására. Bővebben: Michael S. Stewart: Depriváció, romák és „underclass”. Beszélő, 2001/7–8.
- 3 Bővebben: Szalai Júlia: A jóléti fogda. Esély, 2004/6. sz., 2005/1.
- 4 Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 247. o.